

Stephen Mitchell, **Geç Roma İmparatorluğu Tarihi**
M.S. 284-641, (çev. Turhan Kaçar), Türk Tarih Kurumu yay., Ankara
2016, xxvii+750, 10 harita ve 33 levha, ISBN 978- 975- 3246-3.

Ceren PİLEVNELİ*

Roma İmparatorluğu'nun III. yüzyıldan itibaren batıda giderek zayıflaması, nihayetinde 476 yılında son imparatoru Romulus Augustulus'un tahttan indirilmesi ve imparatorluğun batı eyaletlerinin Germen krallıklarına bölünmesine karşın, doğuda uzun süre varlığını devam ettirmesi, Batı dünyasında yapılan Eskiçağ Tarihi araştırmalarında III.-VI. yüzyıllar arasında kalan zaman diliminin Geç Roma, Erken Orta Çağ veya Erken Bizans (ya da kısa Geç Antik Çağ) olarak adlandırılmasına yol açmıştır. İmparatorluğun batı yarısının tedricen çöküşünün sebeplerine odaklanan bu alandaki literatürün tarihi de aslında, Zosimus, Aziz Augustinus, Paulus Orosius gibi tarihçi ve entelektüellerin eser verdikleri Antik Çağ'a kadar dayanmaktadır. Batı Roma İmparatorluğu'nun akıbeti, Rönesans Dönemi'ne gelindiğinde, özellikle Orta Çağ'a ilişkin görüşleriyle modern araştırmaları da etkileyen Francesco Petrarck, Aydınlanma Dönemi içerisinde ise Montesquieu gibi düşünürlerin zihinlerini meşgul eden konulardan olmuş; tartışmanın en önemli köşe taşı da yine Aydınlanma Dönemi tarihçilerinden olan Edward Gibbon'un *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı hacimli eserinde vücut bulmuştur. Edward Gibbon'un bu eserinde "Hıristiyanlaşma" ve "barbarlaşma" gibi iki temel faktöre dayandırdığı "gerileme ve çöküş paradigması", uzun yıllar konuya ilişkin çalışmaları etkileyen en önemli model olmuştur. Örneğin, Gibbon geleneğini devam ettiren en önemli tarihçilerden olan A. H. M. Jones'un, Geç Roma İmparatorluk Dönemi araştırmalarında standart çalışma olarak da kabul edilen *The Later Roman Empire 284-602, A Social, Economic and Administrative Survey* (1964) adlı eseri de bunlardan biridir.

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih ABD doktora öğrencisi. E-posta: cerenpilevneli@gmail.com.

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün sebeplerinin açıklanması girişimlerinde uzun yıllar izlenen bu geleneksel “gerileme ve çöküş paradigması” 1970’li yıllardan itibaren ise, yerini Roma ve Akdeniz dünyasında yaşanan uzun vadeli değişim ve dönüşümlere dikkat çeken açıklama modellerine bırakmıştır. Özellikle Peter Brown’un *The World of Late Antiquity*¹ (1971) adlı çalışmasının ardından hem Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküşüne dair tartışmanın doğasında hem de Geç Roma İmparatorluk Dönemi çalışmalarının coğrafi ve kronolojik kapsamı ile konularında önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. III. yüzyıldan, Abbasi Halifeliğinin kuruluşuna kadar olan dönem içerisinde Akdeniz’de var olan kültürel zenginlik ve canlılığa işaret eden Brown’un görüşlerinin etkisiyle, “gerileme”, “çöküş”, “düşüş” gibi anahtar kelimeler yerini “değişim” “dönüşüm” “gelişim” gibi kavramlara bırakmıştır. Ancak, P. Brown ve takipçilerinin Geç Antik Çağ yaklaşımı her ne kadar son yıllarda yapılan çalışmaların genelinde izlenen model olsa da imparatorluğun daha çok doğu yarısında baskın olan temalara odaklanılması, kronoloji ve tarihsel anlatının ihmal edilmesi sebebiyle getirilen eleştiriler de bulunmaktadır. Dolayısıyla klasik gerileme ve çöküş paradigmasına yeniden bir dönüş de söz konusudur². Geç Roma İmparatorluğu Tarihi’ni bu bağlamda yeniden ele alan çalışmalardan birisi de Anadolu’da yaptığı araştırmalarla da tanınan S. Mitchell’in, 2007’de yayınlanan, 2015’te ise gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskısını yapan *A History of the Later Roman Empire AD 284-641* adlı, klasik tarihsel anlatıyı ön plana çıkararak eseridir.

Yakın zamanda *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641* adıyla Türkçe’ye de çevrilen kitapta, “Giriş” bölümünde yazarın da belirtmiş olduğu gibi, A. H. M. Jones’un *The Later Roman Empire* adlı eserinde izlediği yaklaşıma paralel bir tutumla, tarihsel olayların kronolojik bir anlatısına yer verilmiştir. Ancak bu bölümler, Geç Roma İmparatorluğu’nun sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklerini inceleyen tematik bölümler ile tamamlanmış, böylece döneme daha bütüncül bir bakış açısı getirilmiştir.

Geç Roma İmparatorluğu Tarihi’ne bir giriş niteliğinde olan ve daha önceki yaklaşımların ele alındığı ilk bölümün ardından yazar, dönemin kaynaklarından bahsettiği ikinci bölümde, yazılı kaynakların yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken yönler işaret ederek, bir anlamda, Geç Antik Çağ’a özgü olan ancak sorunlu

¹ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, (çev. Turhan Kaçar), Alfa yay. İstanbul 2017.

² Örneğin, Bryan Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, Oxford University press, Oxford 2005 ve P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford University press, New York 2006.

kaynaklar olarak nitelendirilen kilise tarihlerinden ziyade, ağırlıklı olarak siyasi tarihlerden ve maddi kalıntılardan yararlanacağını belirtmektedir ki metin içerisinde yapılan alıntılarının geneli de bu durumu ortaya koymaktadır.

Diocletianus'un tahta çıkışından (284) Iustinianus dönemine (527-65) kadar kronolojik bir anlatı sunan üçüncü ve dördüncü bölümlerde, Roma İmparatorluğu için birer dönüm noktası kabul edilen, Alaric'in Roma'yı yağmalaması; Germen kökenli toplumların Batı'yı ele geçirmeleri gibi önemli olaylar ekseninde, Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının iki farklı yapıya dönüşmesine ve nihayetinde Batı'nın Germen krallıklara bölünmesine sebep olan olaylar, harita, çizim ve çeşitli görsellerle desteklenerek geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Siyasi ve askeri tarihe ilişkin bu ayrıntılı çerçeveyi, Roma İmparatorluğu'nun işleyişi, hükümdarlık ideolojisi ve propaganda araçlarının kullanımını dönem içerisinde meydana gelen değişimlerle birlikte ele alan beşinci bölüm takip etmektedir. Altıncı bölümde ise, "barbar" toplumlarla ilişkilerin, Geç İmparatorluk döneminde geldiği nokta, Augustus dönemi ile karşılaştırmalı olarak tartışılmakta; dönem içerisinde Batı Avrupa'da siyasal birer güç haline gelen Vizigotlar, Burgonlar, Franklar ve Ostrogotlar ile Hun İmparatorluğu'nun ayrı ayrı incelenmesiyle de sürekli Roma aleyhine güçlenen bu devletlerin karşılıklı tarihi gözler önüne serilmektedir.

Kitabın diğer bölümlerine göre daha tematik bir yaklaşımla düzenlenmiş "Paganizmden Hıristiyanlığa" ve "Hıristiyanlığa Dönüş ve Dinsel Kimlik Politikaları" adlarını taşıyan yedinci ve sekizinci bölümlerinde, III. yüzyıldan sonra Roma dünyasında yaşanan dini gelişmeler ele alınmaktadır. Yazar, yedinci bölümde Hıristiyanlığın imparatorluğun hâkim dini haline gelmesinin altında yatan sebeplere Hıristiyanlık ve paganizm arasında yaşanan çatışmaya ve devlet politikalarına odaklanırken; sekizinci bölümde, Constantinus, Iulianus ve Aziz Augustinus gibi dikkat çekici şahsiyetlerin din değiştirme örnekleri üzerinden dini kimliğin toplumsal bağlamını araştırmaktadır. Sekizinci bölüm aynı zamanda, Kilise içinde yaşanan tartışmalarda devletin oynadığı rolü ve Ortodoksluk kimliği ile özdeşleşmesinin Geç Roma İmparatorluğu'nun tarihinde meydana getirdiği sonuçları incelemesi bakımından da bir önceki bölümü tamamlar niteliktedir.

İmparatorluğun dini değişiminin ele alındığı bu tematik bölümleri, Geç Roma İmparatorluğu ile daha genel olarak Akdeniz ve Yakın Doğu dünyasının ekonomisini ele alan dokuzuncu ve onuncu bölümler izlemektedir. Yazar, dokuzuncu bölümde, Roma, Constantinopolis, İskenderiye, Kartaca ve Antakya gibi büyük merkezlerde

kent hayatı, yerel ticaret ve ekonomiyi incelerken; onuncu bölümde imparatorluğun belli başlı bölge ve eyaletlerinin ekonomik durumuna odaklanmakta, Doğu ve Batı arasındaki nihai ayrımı yaratan en önemli etkenlerden biri olarak gördüğü kırsal yerleşimlere ve bölgesel güvenliğin kent hayatında yarattığı değişiklikleri analiz etmektedir. Bu iki bölümde, uzun süre Küçük Asya üzerine çalışmış bir tarihçi olarak Mitchell'in, Geç Antik Çağ'da Anadolu ve Yakın Doğu'nun durumuna ilişkin değerli yorumları dikkat çekmektedir.

“Geç Altıncı Yüzyılın Sorunları” başlıklı on birinci bölümde, üçüncü ve dördüncü bölümlerde izlediği tarihsel anlatıya geri dönen yazar, Doğu Roma İmparatorluğu'nun VI. yüzyıl içerisinde karşılaştığı krizi ve bu krizi yaratan bileşenleri analiz etmektedir. 542'de Akdeniz'in büyük bir bölümünü etkisi altına alan veba salgını ve çeşitli doğal afetlerin getirdiği sonuçlar ile Roma ve Kartaca'nın yeniden fethinin yarattığı problemlerin Doğu'da Sâsâni İmparatorluğu'nun saldırgan siyasetiyle birleştiğinde imparatorluk için ağır bir bilanço yarattığını belirten yazar böylece, on ikinci bölümde ele aldığı, Doğu Roma İmparatoru Heraclius ile Sâsâni İmparatoru II. Hüsrev arasında VII. yüzyılın başında yaşanan “İmparatorluğun son hesaplaşmasının” tarihsel arka planını da ortaya koymaktadır. Bu bölüm ayrıca, Akdeniz'in güneyinde yer alan ve İslam fetihleriyle güçleri doruğa çıkacak olan Arap toplumunun siyasi dönüşümüne de odaklanmaktadır.

Eserin ilk edisyonunda yer almayan, “Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü” başlıklı on üçüncü bölüm, tartışmalı bir konu olan Roma İmparatorluğu'nun çöküş sebeplerini ele almakta ve çöküşün devletin vergi toplamada yaşadığı güçlükler, askeri gücün zayıflaması ve aralıklarla ortaya çıkan veba salgınının nüfus üzerinde yarattığı olumsuz etkilerden kaynaklandığını öne sürmektedir.

Stephen Mitchell'in, sadece Geç Roma İmparatorluk Tarihi'nin merkez noktaları olarak kabul edilen Anadolu ve Yakın Doğu'yu değil; Akdeniz dünyasının bütününe kapsamaya çalışan bu eseri, Roma İmparatorluğu'nu dönüştüren pek çok faktörün bir arada görüldüğü, Avrupa ve Akdeniz'de farklı güç odaklarının ortaya çıktığı, dünya tarihinin oldukça önemli ve bir o kadar da karmaşık bir zaman dilimi olan 284-641 arasındaki üç yüz elli yıllık dönemi, yoğun bir tarihsel anlatı içerisinde fakat oldukça ustalıkla, bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır. Yazarının “Türklerden önceki Türkiye'nin tarihi” olarak ifade ettiği bu eserin Türkçeye çevrilmesiyle, konuyla ilgili Türkçe araştırmalara önemli bir perspektif kazandırılmış ve son zamanlarda ülkemizde hem akademik hem entelektüel çevrelerde Geç Antik Çağ'a

artan ilgiye olumlu bir katkı sağlanmış olmaktadır. Dolayısıyla bu eser, Eskiçağ Roma İmparatorluğu ve genel olarak Akdeniz dünyasının yaşadığı tarihi dönüşüm ile Orta aę Avrupası'nın oluşumuna merak duyan entelektüellere, ayrıntılı ve güncel bibliyografyası ile de Geç Antik aę ve erken dönem Bizans tarihi alanında çalışma yapan araştırmacılara, lisans ve lisansüstü seviyedeki öğrencilere hitap etmektedir.

